

РОЗДІЛ 3

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.3.20>

МЕНТАЛЬНІ КОНЦЕПТИ В ПАРЕМІЙНОМУ ПРОСТОРИ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

MENTAL CONCEPTS IN THE PAREMIC SPACE OF THE LATIN LANGUAGE

Петришин М.Й.,

orcid.org/0000-0003-4060-7440

кандидатка філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри загального та германського мовознавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті представлено виклад основних результатів дослідження ментальних концептів у римській лінгвокультурі. Актуальність теми зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень, а також відсутністю ґрунтовних розвідок лінгвокультурної специфіки концептів ментальної сфери давніх римлян. Метою роботи є вивчення універсальних і національно-культурних доміант концептів інтелектуальної сфери в латинській мові. Джерельною базою дослідження слугували паремії (200 одиниць), які найбільш яскраво ілюструють стереотипні уявлення римлян про інтелект, розумові здібності, спосіб мислення античних людей. Засобами вербалізації концептів інтелектуальної сфери слугують лексичні одиниці на позначення ментальної діяльності людини, а саме: *sapientia*, *ratio*, *mens*, *eruditio*, *ingenium*, *sapiens*. У результаті аналізу встановлено, що концепт розум у римській лінгвокультурі є одним з найвагоміших показників повноцінної ментальної діяльності людини. Латинські паремії репрезентують уявлення римлян про розум як абсолютну і беззаперечну цінність, позитивну якість, подаровану людству вищими силами. Розумові здібності не залежать від матеріального добробуту, їх неможливо купити за гроші. Римляни сприймали розум як набуту здатність людини. Розумна людина в римській етносвідомості – це цілеспрямована людина, яка завжди знайде вихід зі складної ситуації. Розум – це здатність мислити, знаходити нестандартні рішення життєвих проблем, аналізувати і передбачати наслідки своїх вчинків і дій, перемагати світ знаннями. Визначальною рисою розумної людини в римській спільноті вважали скромність у поведінці і зовнішньому вигляді, терпіння, толерантність. Важливими семантичними ознаками концептів інтелектуальної сфери в римській лінгвокультурі є компоненти: мова як засіб репрезентації інтелектуальних здібностей людини, гнучкість мислення, здатність передбачати події, вміння визнавати і вчитися на помилках, перебувати в гармонії із собою, контролювати емоції. Латинська паремійна спадщина репрезентує зв'язок ментальних концептів з концептами ЗНАННЯ, НАВЧАННЯ, БАГАТСТВО, ВІК, ЗОВНІШНІСТЬ, ЕМОЦІЇ.

Ключові слова: концепт, розум, мудрість, мислення, прислів'я, приказки, латинська мова.

The article presents an overview of the main results of the research on mental concepts in the Roman linguistic culture. The topicality of the theme is caused by the anthropocentricity of modern linguistic research, as well as the lack of thorough research into the linguistic and cultural specificity of the concepts of the mental sphere of the ancient Romans. The purpose of the study is to analyze the universal and national-cultural dominant concepts of the intellectual sphere in the Latin language. The source of the study was paremias (200 units), which most vividly illustrate the stereotypical ideas of the Romans about intelligence, mental abilities, and ancient people's way of thinking. The means of verbalizing of intellectual sphere concepts are lexical units used to denote the mental activity of a person, namely: *sapientia*, *ratio*, *mens*, *eruditio*, *ingenium* and *sapiens*. As a result of the analysis, it was established that the concept of mind in the Roman linguistic culture is one of the most important indicators of a person's full-fledged mental activity. Latin paremias represent the Romans' idea about the mind as an absolute and undeniable value, a positive quality, gifted to humanity by higher forces. Mental abilities do not depend on material well-being, they cannot be bought with money. The Romans perceived reason as an acquired human ability. A smart person in Roman ethnic consciousness is a purposeful person who will always find a way out of a difficult situation. Mind is the ability to think, find non-standard solutions to essential problems, analyse and predict the consequences of one's actions and actions and conquer the world with knowledge. Modesty in behaviour and appearance, patience, and tolerance were considered the defining features of an intelligent person in the Roman community. The following components are important semantic features of the concepts of the intellectual sphere in the Roman linguistic culture: language as a means of representing a person's intellectual abilities, the flexibility of thinking, the ability to predict events, the ability to recognize mistakes and learn from them, to be in harmony with oneself and to control emotions. The Latin paremic heritage represents the interrelation between the mental concepts and the concepts of *KNOWLEDGE*, *LEARNING*, *WEALTH*, *AGE*, *APPEARANCE* and *EMOTIONS*.

Key words: concept, mind, wisdom, thinking, proverb, sayings, Latin language.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток мовознавчих досліджень характеризується антропоцентричним спрямуванням лінгвістичних студій, тенденцією до розгляду концептів у зв'язку з мисленням і свідомістю людини, посиленням інтересом до вивчення специфіки етносвідомості шляхом аналізу концептуальної основи паремійних одиниць. Концепти ментальної сфери є одними з найважливіших сегментів картини світу, що репрезентують уявлення давніх римлян про розумову діяльність людини. З огляду на це актуальним є дослідження паремій як культурних і комунікативних одиниць, які репрезентують особливості національної свідомості та пріоритети окремого народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти універсальних і етнолінгвальних уявлень про концепти інтелектуальної сфери на матеріалі сучасних мов неодноразово були предметом наукових студій сучасних мовознавців. Спробу окреслити структуру фразеополя «інтелект людини» на когнітивному і лінгвокультурологічному рівнях на матеріалі компаративної фразеології англійської мови знаходимо в статті У. Билиці [1]. Порівняльний аналіз морально-етичних уявлень, що експлікують образ «розумного» в лінгвокультурах української, російської, англійської та італійської мов висвітлено в розвідці Ю. Письменної [10]. Предметом наукових зацікавлень І. Боднар слугували фразеологічні одиниці на позначення інтелектуальних здібностей людини на матеріалі української й англійської мов [2]. Метою наукових студій Ключник Т. є аналіз семантики українських паремій, які вербалізують розумові здібності людини [5]. У розвідці В. Калько на матеріалі паремійної спадщини української мови висвітлено особливості мовної репрезентації концепту “розум”, виявлено закономірності його вербалізації та встановлено домінантні ознаки, які характеризують рівень інтелектуального розвитку людини [4]. У сучасній класичній філології також є певні здобутки, присвячені інтерпретації концептів інтелектуальної сфери на матеріалі давньогрецької та латинської мов. Предметом наукових зацікавлень О. Лазер-Паньків є особливості понятійної, образної та ціннісної складових концепту *ΣΟΦΟΣ* у давньогрецькій мові. У результаті аналізу словникових дефініцій лексем-репрезентантів аналізованого концепту дослідниця виокремила семантичні ознаки, які формують понятійну складову структури концепту *ΣΟΦΟΣ*, встановила, що у свідомості давніх греків розумною вважали людину, яка не лише мала високий рівень розумових зді-

бностей та інтелектуального розвитку (зокрема, і завдяки досвіду), що відображалось у способі її мислення, але й могла знайти практичне застосування своєму розуму та відповідно поведилася у суспільстві, за що отримувала славу і повагу [8, 41]. У розвідці В. Шовкового знаходимо спробу проаналізувати семантику слів на позначення концептів інтелектуальної сфери людини на матеріалі давньогрецької мови [11]. Стаття О. Дзюбенко присвячена виявленню універсальних та етнокультурних домінант концепту РОЗУМ на матеріалі паремій латинської та української мов [3]. У полі зору нашої розвідки – аналіз концептів інтелектуальної сфери крізь призму паремійної спадщини давніх римлян, оскільки вивчення етнокультурної специфіки концептосфери ментальності на матеріалі латинських прислів'їв і приказок не було ще предметом окремого аналізу. Зазначений чинник обумовлює актуальність наукових розвідок, спрямованих на вивчення зв'язку мови з мисленням і свідомістю людини, її духовно-практичною діяльністю. Отже, актуальність обраної теми зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень, а також відсутністю ґрунтовних розвідок лінгвокультурної специфіки концептів ментальної сфери на матеріалі паремійної спадщини давніх римлян.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз універсальних і національно-культурних домінант ментальних концептів у латинській мові. Досягнення нашої мети передбачає розв'язання низки завдань, а саме: узагальнення питання дослідження концептів інтелектуальної сфери в сучасних лінгвістичних студіях; укладання реєстру (інвентаризація і систематизація) латинських паремій, які репрезентують уявлення давніх римлян про розум, мислення, інтелект, знання; аналіз універсальних та етнокультурних домінант ментальних концептів на матеріалі паремійної спадщини давніх римлян.

Об'єктом вивчення є концепти інтелектуальної сфери як важливий чинник мовної картини світу давніх римлян, предметом – засоби та лінгвокультурні особливості ментальних концептів крізь призму латинських прислів'їв і приказок.

Джерельною базою нашого дослідження слугували паремії (200 одиниць), зафіксовані репрезентативними словниками крилатих латинських висловів, збірками прислів'їв і приказок [7; 9; 12; 13], оскільки саме паремійна спадщина імпліцитно або експліцитно розкриває справжню ментальність народу, відображає дійсність, пріоритети народу, ілюструє його світосприйняття.

Виклад матеріалу. Прислів'я і приказки – це культурний код нації, духовне надбання народу, що репрезентує його культуру, світоглядні позиції, своєрідність етнокультурних особливостей соціуму. Паремійна спадщина відображає уявлення про культуру, звичаї, традиції, вірування, переконання народу. Прислів'я та приказки, як слушно зазначає Н. Ковальська, є ментальними репрезентаціями, що відбивають потік свідомості через досвід, уявлення, культуру й світосприйняття [6, с. 418].

Інтелект, розум, мислення роблять людину унікальною, дають можливість пізнавати навколишній світ. Ядром концептів ментальної сфери є розум, який трактуємо як здатність людини мислити, аналізувати, виражати своє ставлення до дійсності. Засобами вербалізації концептів інтелектуальної сфери слугують лексичні одиниці на позначення ментальної діяльності людини, а саме: *sapientia, ratio, mens, eruditio, ingenium, sapiens*. Слід зазначити, що в латинських пареміях прикметник *sapiens* зазнає субстантивізації та позначає наділеного інтелектом суб'єкта.

Розум завжди високо цінувався в римській лінгвокультурі. Свідченням цього слугують численні паремії, засвідчені репрезентативними лексикографічними джерелами. На думку римлян, сукупність пізнавальних та аналітичних здібностей, вищий рівень раціонального пізнання властиве лише людині. Саме розум робить людину унікальною в ієрархії живих істот, надає перевагу над іншими істотами: *Ratio perfecta proprium hominis bonum est, cetera illa cum animalibus satisque communia est*. Розум дозволяє людині контролювати свої вчинки, пізнавати навколишній світ, розуміти закони природи: *Homines ratio ducit*.

Римська спільнота вважала, що розум та інтелект є набутими, а не вродженими достоїнствами: *Nemo nascitur sapiens, sed fit; Doctus nemo nascitur*. У той же час зустрічаємо думку про перевагу вродженого розуму над набутим: *Non aetate, verum ingenio adipiscitur sapientia*. У свідомості римлян розум і мудрість були подарунком Муз, оскільки покровительки мистецтва, поезії та наук прихильні лише до обдарованих здібностями і розумом людей: *Apertae Musarum ianuae*.

У результаті аналізу паремійної спадщини виявлено зв'язок ментальних концептів з вищими силами. Низка паремій характеризує розум як найважливішу позитивну якість людини, подаровану богами, промінь божественного світла: *Sapientia donum Dei; Ratio est radius divini luminis*. Розум розглядали як частину божественного духу, що міститься в людському тілі: *Ratio nihil aliud*

est quam in corpus humanum pars divini spiritus mersa; Ratio est radius divini luminis. Окрім того, зустрічаємо паремії, в яких розумну людину прирівнювали до бога: *Sapiens cum diis ex pari vivit; Sapiens uno minor Iove*. У римській лінгвокультурі розум і мудрість тісно пов'язані. Мудрість – це мистецтво, покликане будити розум: *Sapientia ars est*, досконале благо людського розуму: *Sapientia perfectum bonum est mentis humanae*, матір усіх добрих справ: *Sapientia omnium bonarum rerum mater*, мистецтво життя: *Sapientia ars vivendi putanda est*, здоров'я духу: *Sapientia est sanitas animi*.

Розум і авторитет у римській лінгвокультурі – це світло і наставник на життєвому шляху: *Ratio et auctoritas duo carissima mundi lumina; Lux lumenque vitae ratio; Ratio omnis tollitur quasi quaedam lux lumenque vitae*. Лише розум полегшує життя людини, допомагає зрозуміти власні вчинки і дії, уникати неприємностей: *Ratio docet et explanat, quid faciendum fugiendum sit*.

Численні латинські паремії репрезентують думку про те, що розум – це здатність людини мислити, розмірковувати, аналізувати, відображати і пізнавати навколишній світ: *Ad cogitandum et agendum homo natus est; Deliberando discitur sapientia; Docto homini et erudito vivere est cogitare; Cogito, ergo sum, Sensus, non aetas, invenit sapientiam*. Розумна людина завжди шукає істину, здатна змінювати свою думку: *Sapiens est mutare consilium; Multum sapit qui non die desipit, Propositum mutat sapiens, at stultus inhaeret, Incertus animus dimidium sapientiae est; Prudentis est mutare consilium, stultus sic luna mutatur*. Окрім того, помилка для розумного – це своєрідний крок до успіху, оскільки лише розумна людина може проаналізувати і визнати свої помилки, зробити правильні висновки: *Vel sapientissimus errare potest; Ex vitio alius sapiens emendat suum; Errare humanum est, stultum est in erroribus perseverare; Bene facit, qui ex aliorum erroribus sibi exemplum sumit; Errando discimus*.

Розумні люди мають швидку реакцію, все розуміють з півслова, вміють доступно пояснити це іншим: *Sapienti sat; Cum sapiente loquens perpauca utere verbis; Est satis atque superseset verbum sapientibus unum; Intellegenti pauca; Intellegenti satis dictum est; Strenuis abunde dictum puta*.

Розум в етносвідомості римлян – це не лише здатність мислити і знаходити правильне рішення, а й вміння передбачати наслідки своїх дій і вчинків, не покладатися на фатальну випадковість, мислити на перспективу: *Sapiens, qui prospicit; Fato maior prudentia; Illud est sapere,*

non quod ante pedes modo est videre, sed etiam illa, quae futura sunt prospicere; Sapiens non est dicere: non putabam; Prudentia saepe vitantur pericula; Si sapiens, cavebis. Таким чином, мірилом розуму, на думку римлян, є повсякденна поведінка людини, її вчинки: *Qualis ratio, tales actiones.*

Однією з головних властивостей homo sapiens, ключем до успіху римляни вважали гнучкість мислення, тобто здатність легко перемикається, дивитися на звичні речі під новим кутом, вивчати щось нове: *Sapiens est mutare consilium; Is sapiens, qui se ad casus accommdet omnes.* Розумна людина завжди відкрита до отримання нових знань: *Est natura hominum novitatis avida; Mens humana novitatis avida; Ad nova homines concurrunt, ad nota non veniunt.* Розум у римській лінгвокультурі тісно пов'язаний з концептом ЗНАННЯ. Завдяки знанням людина стає не тільки освіченою, а й самокритичною, набуває досвіду, розвивається як особистість. У латинських пареміях знання є світлом і окрасою життя: *Scientia lumen vitae; Scientia sol mentis; Scientia maximum vitae decus.* Для розумної людини знання – це сила, яка допомагає реалізувати свої можливості, пізнати велич всесвіту, слідувати розуму: *Scientia moralis docet homines sequi rationem.*

Однією з важливих передумов розуму вважали здатність мислити, знаходити правильне рішення в складних життєвих ситуаціях: *Sapienter, si consilio, feliciter si casu.*

Низка латинських паремій репрезентує думку про те, що джерелом розуму і мудрості є навчання: *Homo nihil scit sine doctrina.* Так, наприклад, вважалося, що людський розум годується наукою і мисленням: *Homini mens discendo alitur cogitandoque.* Як крапля довбає камінь не силою, а частим падінням, так людина стає розумною і вченою не силою, а частим читанням: *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo; Sic homo fit sapiens non vi, sed saepe legendo.* Окрім того, одним з кращих методів навчитися чогось, здобути новий досвід вважалося поділитися знаннями з іншими: *Docendo discimus; Homines, dum docent, discunt.* Лише той, хто наполегливо вчиться, досягає в майбутньому шани і багатства: *Discentem comitantur opes, comitantur honores.* Потребою розумної людини, на думку римлян, є природжений потяг до пізнання і науки: *Est innatus in nobis cognitionis amor et scientiae.* Розумні люди ґрунтовно вивчають проблему, заглиблюються у суть справи, перш ніж зробити висновки: *Dicere bene nemo potest, nisi qui prudenter intellegit.* Окрім того, навчання стимулює інтелект і природні таланти людини: *Ingenium studio si non acuatur, hebescit,*

Mentis acies nonnumquam hebescit. Окремі прислів'я експлікують думку про те, що з розумними людьми приємно і корисно спілкуватися. Під час таких розмов людина дізнається багато цікавого, отримує нові знання: *Disce, sed a doctis; Qui cum sapientibus versatur, sapiens erit.* Уже давні люди розуміли, що знання не можна отримати в одному місці, а здобувати їх потрібно в різних країнах і місцях: *Scilicet haud una capitur scientia sede, sed variis terriis quaeritur atque locis.*

У ментальності римлян розум і знання мають високе аксіологічне значення і виступають синонімами багатства і достатку: *Discentem comitantur opes, comitantur honores; Dives est, qui sapiens es; Homo doctus in se semper divitias habet; Sapiens opes sibi secum habet semper suas; Sapiens sua bona secum fert; Sapiens thesaurus in se gerit.* Римське суспільство розум і мудрість цінувало вище, ніж коштовності та багатство: *Sapientia melior auro; Sapientia divitiis praestantior; Sapientia divitiis melior est; Doctrinam magis quam aurum eligite; Pretiosior est sapientia divitiis; Si sapiens fueris, Croesi superaveris aurum; Melior est puer pauper et sapiens, rege sene et stulto; Ingenium quondam fuerat pretiosus auro.* Проте в результаті аналізу паремійної спадщини виявлено окремі афоризми, в яких йдеться про перевагу матеріальних цінностей над розумом. Наприклад, у сентенції *Plures amicos mensa quam mens concipit* лексема *mensa* (стіл) слугує метафорою матеріальних цінностей. Цікавим у цьому контексті є вислів *Virtutem et sapientiam vincunt testudines*, в якому іменник *testudines* (черепахи) вживається в значенні «давня пелопоннеська грошова одиниця із зображенням черепахи».

Розум у латинських прислів'ях і приказках виступає синонімом поняття терпіння – універсальною чеснотою, пов'язаною із самоконтролем, самоорганізацією і розумною поведінкою: *Nemo sapiens, nisi patiens.* Латинські паремії репрезентують також зв'язок концептів інтелектуальної сфери з поведінковим соціокультурним етичним концептом СКРОМНІСТЬ. На думку римлян, розумну людину повинна прикрашати скромність: *Quo quisque sapientior est, eo solet esse modestior; Ut quisque est doctissimus, ita est modestissimus.*

У результаті аналізу корпусу латинських паремій виявлено усвідомлення римлянами прагматичної користі розуму. Розум – це надійна духовна зброя, яка дозволяє легше жити: *Exigua fortuna intervenit sapienti; Qui sapientiam vult, patientiam habeat primam.* Римляни тісно пов'язували ментальні концепти з психічною стійкістю, здатністю

людини долати непередбачувані життєві випробування: *Sapienti non nocetur a paupertate, non a dolore, non ab allis tempestatibus vitae; Sapientem non adversa demittunt; Nec secunda sapientem eveniunt nec adversa demittunt.*

Розум і мудрість у римській етносвідомості – це наполеглива праця, що викликала асоціативний зв'язок із зоонімом бджола, яка здавна вважалася символом мудрості і працьовитості: *Si sapis, sis apis*. Римляни сприймали розумову працю як джерело розвитку людини і суспільства. Саме тому актуальними для них були твердження: *Nihil sine ratione faciendum est; Sapiens non eget.*

Розумний, на думку римлян, завжди впевнений у власних силах: *Sapiens vires suas novit, scit se esse oneri ferendo*. Для розумної людини не існує труднощів: *Omnia sapientibus facilia*. Розумний сам є творцем і господарем своєї долі: *Sapiens ipse fingit fortunam sibi; Exigua fortuna intervenit sapienti*. Розумна людина повинна розуміти свій шлях, своє призначення в житті: *Sapientia callidi est intellegere viam suam*. Концепт РОЗУМ – це не тільки індивідуальна якість людини, а й результат колективної праці, оскільки ніхто одним не буває досить мудрим: *Nemo solus satis sapit*.

Латинські паремії репрезентують зв'язок концептів інтелектуальної сфери з концептом СИЛА. Частина афористичних висловів експлікує думку про перевагу розуму над силою, оскільки розумна людина життєві перипетії та труднощі долає не силою, а розумом: *Sapientia gubernator navis; Homo frugi omnia recte facit; Sapiens dominabitur astris; Ratione non vi, vincenda adulescentia est; Sapiens contra omnes arma fert cum cogitate; Ingenium superat vires; Ars compensabit, quod vis tibi magna negabit; Longe antecellit viribus solertia*. Лише вміло застосовуючи знання, можна подолати силу: *Scientia potentia est; Ipsa scientia potestas est*. Зустрічаємо також паремії, в яких домінує думка про перевагу сили над розумом: *Ratio contra vim parum valet; Non prodest ratio, ubi vis imperat*.

Розумна людина в ціннісній картині світу античного народу – це вільна людина, яка нічого не робить усупереч свої волі: *Sapientem nihil facit invitum, nihil dolens, nihil coactus; Soli sapienti contigit, ut nihil faciat invitum*.

Для римського суспільства актуальною семантичною ознакою ментальних концептів є компонент «мова як засіб виявлення розумових здібностей людини», оскільки словниковий запас людини, вміння формулювати і висловлювати думку є яскравим засобом репрезентації рівня інтелектуального розвитку особистості: *Qualis*

vir, talis oratio; Quale ingenium, talis oratio; Viri nota ore proprio dignoscitur; Qualis ipse homo esset, talem eius esse orationem; Qualis homo, talis orator; Qualia verba viri, talis et ipse vir est. Розум і мова – це дві ланки, які зв'язують увесь людський рід: *Universi generis humani vinculum est ratio et oratio*. Мудра людина є небагатослівною, вмє коротко і влучно висловити свою думку, ніколи не вихваляється, говорить лише тоді, коли потрібно: *Sapientem paucis verbis innotescit; Sapiens paucis utitur verbis, stultus autem multis fatuatur; Sapiens parvus sermonis est, nihil iactat*. Часто в етносвідомості римлян ознакою мудрості і розуму виступає мовчання, адже завжди краще є розумно мовчати, ніж нерозумно говорити: *Melius est prudenter tacere, quam inaniter loqui; Sapiens est, qui tacere novit; Si tacuisses, philosophus mansisses; Sile et philosophus esto; Stultitiam dissimulare non potes, nisi taciturnitate; Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur; Stultus tacebit: pro sapiente habebitur; Dum tacet insipiens, sapiens tantisper habetur; Est tacens qui invenitur sapiens*. Окрім того, мовчання вважали свідченням відсутності дурості: *Stultus quoque, si tacuerit, sapiens reputabitur; Taciturnitas stulto homini pro sapientia est*. Розумна людина завжди думає про те, що говорить. Численні прислів'я підкреслюють важливість не стільки розмов, як вміння думати й аналізувати, вчать тому, що потрібно говорити тоді, коли ти впевнений, що це буде доречно в даній ситуації: *Sapientem, ut loquatur, multa prius considerat, quid dicat, aut cui dicat, quo in loco et tempore; Loqui et non cogitare est iaculare et non collimare; Fac ne lingua tibi mentem praecurrat*. Мислення людини, на думку римлян, повинно відповідати словам: *Mens nostra concordet voci nostrae*.

Розум та інтелект людини пов'язаний з оточенням, яке формує мислення та особистість індивіда. Спілкування з освіченими і розумними дозволяє людині розвиватися і вдосконалюватися: *Sapientem tyranni sapientum consuetudine; Commercio sapientum princeps sapit; Sapientes tyranni, sapientum congressu*.

У результаті аналізу паремійної спадщини виявлено тісний взаємозв'язок концептів інтелектуальної сфери з концептом ЗОВНІШНІСТЬ. Так, наприклад, окремі афористичні одиниці репрезентують перевагу розуму над одягом і зовнішнім виглядом: *Non vestimentum virum ornat, sed vir vestimentum; In vestimentis non est sapientia mentis; Mentem hominis spectato, non frontem; Saepe est etiam sub pallido sordido sapientia; Ingenium ingens inculto latet hoc sub corpore; Saepe summa ingenia in occulto latent*. У той же час зустрічаємо

прислів'я, в яких утверджується перевага зовнішнього вигляду над розумом, оскільки не завжди людина мала можливість продемонструвати свої розумові здібності, а зовнішній вигляд і одяг – це те, що часто відображає сутність та внутрішній світ людини: *Vestis virum facit*. У колективній свідомості римлян краса і розум були несумісними поняттями: *Raras fecit mixturas cun sapientia forma*. У культурі європейських народів жінка з довгим волоссям вважалася мудрою і доброю берегинєю домашнього вогнища, еталоном краси. Проте в римській паремійній спадщині знаходимо негативне ставлення до розумових здібностей жінок. Римляни вважали довге жіноче волосся свідченням недостатності розуму: *Certum est longos esse crines, sed breves sensus mulieribus*. Побутувала також думка про вищу цінність краси над розумом, що пояснювалося любов'ю римлян до розкоші і краси: *Ornata forma mente praeclara eminet*. У той же час зустрічаємо думку про те, що вершиною досконалості вважали поєднання в людині краси і розуму: *Ingenio facies conciliante placet*.

Уже в давні часи люди пізнавали навколишній світ за допомогою частин тіла, оскільки соматизми мають не тільки буквальне значення, а й несуть символічне навантаження. Синонімом інтелектуально розвиненої людини, інструментом мисленнєвої діяльності, втіленням розуму і мудрості слугував в античній свідомості соматизм *caput* (голова): *Quot capita, tot sententiae; Quot capita, tot sensus; Ubi multa capita, ibi multum consilium*. Репрезентантом мудрості і розуму людини були й очі, які римляни сприймали не тільки як орган зору, за допомогою якого людина бачить і пізнає довкілля, а й основою для розуміння її розумових здібностей: *Mens ac voluntas ex oculis saepe dignoscitur; Sapientia hominis lucet in vultu eius*. У давніх народів борода вважалася символом мудрості, досвіду, знаком приналежності до певної філософської школи. Проте в латинських пареміях знаходимо думку про те, що не всі люди з віком стають мудрими і розумними, а борода не завжди є свідченням інтелекту і розуму, оскільки розумові здібності залежать не стільки від прожитих років, скільки від того, чи вдосконалює людина свої знання і вміння: *Barba non facit philosophum; Barba crescit, caput nescit*.

У результаті аналізу паремійної спадщини виявлено, що концепт *РОЗУМ* корелює з концептом *ВІК*. Юність давні римляни сприймали як пору відсутності досвіду і знань, а зрілість і старість вважали синонімами розуму, мудрості, розсудливості, життєвого досвіду: *Seni desunt vires, iuveni scientiae*. У численних пареміях

домінує думка, що мудрість приходить з роками. Упродовж життя людина потрапляє в різні ситуації, долає труднощі і таким чином здобуває життєвий досвід і мудрість: *Quos senior loquitur, omnes consilium putant; Mens enim et ratio et consilium in senibus est; Auctoritates maiorum non sunt contemnendae*. В окремих пареміях виявлено пейоративну конотацію субконцепту *СТАРІСТЬ*. Часто людина похилого віку, на думку римлян, характеризується не тільки згасанням фізичних сил, але й послабленням розумових здібностей, нездатністю до навчання: *Nam quod in iuventute non discitur, in matura aetate nescitur; Turpis et ridicula res est elementarius senex: iuveni parandum est, seni utendum est*.

Окремі латинські афоризми репрезентують зв'язок концептів інтелектуальної сфери з концептами емотивної сфери. Розумна людина вміє опанувати почуття образи: *Sapiens locum dat requiescendi iniuriae*, злості: *Sapientiam autem non vincit militia*, гордості: *Sapiens animus nunquam turgescit*. Розум і гнів римляни вважали несумісними поняттями, оскільки емоція гніву не дозволяє людині пізнати правду, затьмарює розум: *Impedit ira animum, ne possit cernere verum; Furor iraque mentem praecipitat; Ne velox sis ad irascendum quia ira in sinu stulti requiescat*. Розумні люди не повинні відчувати заздрість щодо добробуту, успіхів, матеріальної чи духовної переваги інших людей: *Licet sapere sine pompa, sine invidia*, для них невластиве почуття презирства і зневаги до інших людей: *Sapiens animus numquam tumet*. Розум спонукав римлян до терпимості: *Ratio patientiam suadet, ira vindictam*. Таким чином, в колективній свідомості римлян превалювала думка про перевагу розуму над почуттями, що, на думку О. Дзюбенко, є цілком умотивованим, адже римське суспільство було прагматичним у своїй сутності, базувалося на раціональності, дотриманні норм, законів і порядку: *Ratione vivendum est, non affectu* [3, 264].

Збірки латинських паремій фіксують афористичні вислови, які відображають негативний вплив алкоголю на розумові здібності людини: *Sapientia vino obumbratur; Cum vinum intrat, exit sapientia; Insanire facit sapientes copia vini; Vino intranet, foras subito sapientia vadit; Arcanum demens detegit ebrietas*.

Висновки. Ментальні концепти – це складна структура, наділена низкою релевантних вітальних, антропоморфних, предметних, вікових ознак. Латинські паремії репрезентують уявлення давніх римлян про розум як абсолютну і беззаперечну цінність, позитивну якість, пода-

ровану людству вищими силами. Розумові здібності не залежать від матеріального добробуту, їх неможливо купити за гроші. Розум сприймається як набута здатність людини. Бути розумним – це здатність людини перемагати світ знаннями. Силу розуму цінували вище фізичної сили. Розумна людина в римській етносвідомості – це цілеспрямована людина, яка завжди знайде вихід зі складної ситуації. Розум – це здатність мислити, знаходити нестандартні рішення життєвих проблем, аналізувати і передбачати наслідки своїх вчинків і дій. Визначальною рисою розумної людини в римській спільноті вважалася скромність у поведінці і зовнішньому вигляді,

терпіння, толерантність. Важливими семантичними ознаками концептів інтелектуальної сфери в римській лінгвокультурі є компоненти: мова як засіб репрезентації інтелектуальних здібностей людини, гнучкість мислення, здатність передбачати події, вміння визнавати і вчитися на помилках, перебувати в гармонії із собою, контролювати емоції. Латинська паремійна спадщина репрезентує зв'язок ментальних концептів з концептами *ЗНАННЯ, НАВЧАННЯ, БАГАТСТВО, ВІК, ЗОВНІШНІСТЬ, ЕМОЦІЇ*. Перспективу майбутніх розвідок вбачаємо в контрастивному аналізі ментальних концептів на матеріалі латинської та української мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Билиця У. Я. Об'єктивація інтелектуальних якостей людини одиницями компаративної фразеології в англійській картині світу. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 3. Том 1. С. 85–91.
2. Боднар І. М. Фразеологізми на позначення інтелектуальних здібностей людини (на матеріалі англійської та української мов). *Наукові записки. Серія: Філологічна: зб. наук. праць*. Вінницьк. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 259–251.
3. Дзюбенко О. Концепт «Розум» у римській та українській лінгвокультурах (паремійний вимір). *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Філологія (мовознавство). 2013. Вип. 17. С. 261–266.
4. Калько В. Репрезентація рівня інтелектуального розвитку людини в українських пареміях. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика"*. Херсон, 2009. Випуск X. С. 187–192.
5. Ключник Т. О. Репрезентація концепту РОЗУМ у паремійному фонді української мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Том 2. С. 45–49.
6. Ковальська Н. Паремії як засіб відображення когнітивних процесів. *Вісник Львівського університету. Серія Філологія*. 2004. Вип. 34. Ч.1. С. 412–418.
7. Корж Н.Г. Из скарбниці античної мудрості. К.: Вища школа, 1994. 350 с.
8. Лазер-Паньків О. В. Особливості лексичної репрезентації концепту ΣΟΦΟΣ у давньогрецькій мові. *Studia Linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 36–42.
9. Латинська фразеологія : Словник-довідник / авт.-укл. П. І. Осипов. К : Академвидав, 2009. 344 с.
10. Письменна Ю.О. Образ «розумного» в контексті морально-ціннісної концептуалізації світу різномовними етносами. *Studia Linguistica*. 2009. Вип. 3. С. 263–267.
11. Шовковий В. М. Концепти інтелектуальної сфери людини у давньогрецькій мові. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. Ч. I. С. 332–337.
12. Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я та приказки. К. : Вища школа, 1990. 438 с.
13. Dicionário de Expressões e Frases Latinas. Compilando por Henerik Kocher. URL: https://hkocher.info/minha_pagina/dicionario/0dicionario.htm (дата звернення: 13.02.2023)